

Gosztonyi János

Isten veled, Új Színház

Schiller Katalin felvétele

A színház átadása ellen tüntetők régen elvonultak. A színházépület homlokzatán nyomon követhetjük a hátralévő napok számát. Csökkentek, elfogytak. Nehezen érthető, de végül is megmagyarázható: ami ellen több százan tüntettünk, mégis megvalósul. Hiába a honi és külföldi sajtótámogatás, szenvedélyesebb vagy logikusabb érvelés, a sok „Az nem lehet!”. Ezt az egykor oly erős „Az nem lehet!” kiáltást, más tiltakozásokkal együtt, egyébként is végelgyengülés környékezi.

Az utca csendes, mondhatnám: elcsendesedett. Az épületben járás-kelés, halk motozás. Nagy papírhalmazokban rengeteg elvetélt párbeszéd anyag sorakozik, kartondobozokat vár, költözni készül. Hová is? Néhány szereplő már megérkezett az esti előadásra. Kávéznak, dohányoznak. Ami élénk beszélgetés e tárgyban lezajlott, ritkás, töredékes mondatoknak adja át helyét. Itt a döntés ideje. Pontosabban: a döntések nyilvánosságáé, akár tizenhárom éve.

Már az is bonyolult, keserves helyzet volt, amikor Székely Gáborral kellett tartani – vagy maradni a Márta István színházában. Nem színész tagja voltam Székely társulatának, hanem stúdióvezető tanár. Maradhattam, de távozhattam is, rajtam állt. Körülöttem, jól követhetően, szilárdultak az elhatározások. Számosan döntöttek a távozás mellett. Ők voltak a társulat erősebb része. Színészi jövőjükben kevesebb kérdőjel, valószínűnek látszott, hogy a változás nem töri meg pályafutásukat. E döntéshez bátorság kellett, minthogy akkor sem volt

sok szabad hely a „kőszínházaknál” – a szabadúzás pedig bizonytalan jövőt ígért. Székely színházában, ha rövid ideig igazgatta is, a szó szoros értelmében lábujjhegyen járt az ember. Az ő csöndes, megfontolt beszédmódját akarva, nem akarva sokan átvették. Tudtuk, hogy művészi kérdésben nem köt alkut, ha ilyesmire próbálják rávenni vagy kényszeríteni, csöndes megfontoltsága harsogó ellenkezésbe csap. Nos, így is történt, többfelől hallottuk. Könnyű volt elképzelni.

Mártáról tudtuk, tapasztaltam is, hogy kedves, kellemes ember. Találékony és tájékozott, ha színpadi zenékről van szó. Szorgalmáról, kreativitásáról tréfálkozni is hallottam. Színházhoz kötődő előzményekről is tudtunk. A Huszonötödik Színházban a meghatározó személyek sorába tartozott, gyomorszorongató rossz hír nem járt előtte. Gondunk talán csak annyi, hogy nem vezetett még színházat. Tegeződő, barátságos és mégis távolságtartó modora jót ígért. Ismertem őt, értékeltem gyors felfogását, érzékeltem és javára írtam a tempót, amellyel dönt, megold, rendet teremt és tart. Remélhettem, hogy nála is lesz stúdió, feladathoz jutok. „Egyetlen, utolsó kapcsolat az élő Színházzal!” – mentettem fel magam sóhajtozva a Székelyhez vonzó szolidaritás alól, és a Márta mellett maradást választottam. Novák Eszter, Tóth Ildikó, Györgyfalvai Katalin és mások továbbálltak. Székelynek azóta sincs, nekem tizenhárom évig maradt még színházam.

Kis országunk kicsiny, de virulens színházi élete forrongott. Voltak, akik súlyos hibának tartották ezt a változtatást, és a kulturális szerveket okolták. Tiltakoztak, leveleztek, cikkeket írtak, érveltek, és csak sokára hallgattak el. Emlékezetükben mind a mai napig ott az a pici láda, amelyben Márta István sérelmes tettének leírását őrzik, nevezetesen azt, hogy Székely Gábor örökébe merészelt ülni (emlékeztető papírjukon ez így áll: furakodni). Mind a mai napig nem tudták, nem is akarják megbocsátani. Én, aki megbocsátásban nem vagyok jó, ezt is meg tudom érteni.

Érkezett Márta István, rokonszenvesen, szerényen, védekezőn. Székellyel ő nem mérhette, nem is mérte össze magát, viszont szívélyesebb volt, és sebesen kötött kapcsolatot. Sokat forgott a társulat körében. Nem osztotta az észt, inkább barátkozott. Úgy tűnt, hogy a maradéknak az ő dirigálása alatt jó dolguk lesz. Igen, a tagság hitt a jó előjeleknek, reménykedett. Reménykedés! Nincs színtársulat, amelyik abban ne lenne kiváló. Minden színház csoportos reménykedők jobbra hivatott társasága. Márta befogadott, de nem lettem tag a társulatában, ma sem tudom, miért nem. Mind a mai napig egyetlen szóval sem indokolta. Ott keringhettem társulata körében, és ha nem is egy apa, de a sok puskaport szagolt nagybácsi szerepében. És nemrég nagyon szépen, stílusosan megünnepelt. Őszintén meghatott és igencsak meglepett a gesztus, hiszen oly sok, egyre több ellenkezést melengtettem magamban.

Most pedig, mielőtt az Új Színház tizenhárom évének rágós történetébe tévednék, gyorsan elállok ennek még a kísérletétől is. Egyrészt mivel a sorrendiségre, az időpontokra nem emlékszem, csupa pontatlanság és felejtés lenne munkám. Annak megfogalmazásában viszont, hogy miért nem lett erős színház az Új Színház, pontosabb tanúságot tehetek bárki másnál, aki csupán kívülről figyelt, hiszen én testközelből láttam, követtem, megéltem, és (némileg novellába tévedő stílusban) közre is adnám e tarka folyamatot.

No persze, melyik társulat vagy labdarúgó tizenegy nem veri mellét, tódítja és szuggerálja magának, pártolónak: jók vagyunk, kitűnőek vagyunk. Közben nem is. E melldöngetés viszont szükséges a siker érzetéhez, amely nélkül egyben – de talán életben maradni sem lehet. Az Új Színházban gyanúsán sokszor hallottam e szólamot jó, közepes színházi évadok során át jöttányit sem fejlődő, inkább zsugorodó képességű színművész uraktól. Mondták nedvesedő szemmel, elfúlva, önértékesen, máskor bizonytalanul, az önértékelés zavarában. Nem cáfoltam őket, mivel tudtam, ők maguk a címzetek, hadd füttyörésszenek a sötétben.

Márta tizenhárom év alatt sem tárgyalt velem munkakörömről. Nem ígért semmit, de azt be is tartotta. Színpadra léphettem. Megfelelő szerepekben. Továbbra is nagybácsiként. Kezdetben még néhány születésnapomat is megünnepelték. Szép ajándékot, jó szót is kaptam. Őszintén meghatva köszöntem. Aztán? Nem igazán tehetek róla, de születésnapjaim csak sorjázta. Szemérmetlenül. Rosszul tették. Ott volt már az ifjú gazdasági igazgató, aki úgy nézett rám, mint eltartott nagybácsira szokott a friss feleség, és évekig nem fért a fejébe, hogy mi az, ami rajtam ilyen sokat ér. Ami ennyibe kerül. Major Tamás idejében járta a mondás: „Esküdhetsz rá: ahol a gazdasági vezetés erős, ott a művészeti veze-

tés gyengélkedik.” Az igazgató, némileg nonfiguratív, de még visszaköszönt.

Elnézést a szubjektív kitérőért. Nem mondhattam le róla. Ami hasonló színházi körben az egyikkel történik, az történik (vagy nem történik) a többiekkel is. Talán csak nem ugyanúgy. De ahol hanyatlás van, ott minden hanyatlík. Gyorsuló tempóban vált lelketlenebbé az egész. Másokkal sem tárgyaltak. Utáltak tárgyalni. Nem volt szakmai beszélgetés. Hogyan lett volna jó egy olyan színház, ahol a vezetés csak szerződöttes alkalmával, vagyis csupán egyszer egy évben áll szóba társulata tagjaival? (Plusz a büfébeli, csaknem a szó szoros értelmében futó találkozások.) És nem gögből, rártartiságból történt így, hanem azért, mert nem akadt igazán közös téma. Szakmai kérdésekről nem tudott szó esni. Arról sem, hogy ki hol tart, milyen jövőt szán neki a vezetés. Márta István nem tudta művészei gyengéit és erejéit szakszerűen és felelősen elemezni, hiányzott hozzá az ismeretanyaga. Nem tudott a jövővel, fiatalok személyiségének fejlődésével és fejlesztésével foglalkozni. Érzékeny, tehetséges művészember ő, voltak kitűnő észrevételei, de tőle senki nem tudhatta meg, hol tart, mi vár rá. Márpedig ez az egyik legerősebb kíváncsiság, amely a színésznépben munkál. A komédiás állandóan fejlődni akar, és ha ezt nem teheti, lázad, és ha egyéb okok miatt nem lázadhat, akkor kétségbeesik vagy megbolondul, végül magába fordul, képességeit veszti. Márta István nehéz körülmények között is tudta működtetni színházát, olykor bravúrosan, de hogy egy arra érdemes (és mohón kíváncsi) színházi személyiséget tudatosan, változatos feladatokkal felépítsen, ehhez hiányzott a szakértelme. Így hozzá se fogott. Meg se próbálta. És akik körülötte kavarták a levegőt, azok sem tudtak segíteni, még tudatlanabbak lévén.

Márta a stúdió minden énekvizsgáján megjelent, és meggyőzően, szakszerűen szólott hozzá, röviden, találoan, de a prózai terep mindvégig idegen maradt számára. Volt néhány kedves mondatkonzervje a feszültebb találkozások oldására, amikor igazgatói tartozásai esetleg szóba kerülhetnek. Ámde lassan annyi tartozása gyűlt, hogy kifogyott a konzervmondatokból. Így inkább nem is szólt, csak mosolygott. És néha az ember vállára tette a kezét. Ilyenkor mindig eszembe jutott, hogy ő voltaképpen jószívű, derék ember, aki elfogadható helyzetben tart engem magánál, a köhögtető ellengőzben is. Bizony. A visszaköszönések kontúrja is kezdett elmosódni. A szép, ifjú igazgató hölgy egyre keserűbben nézegette számláimat, és ahogyan összevetette őket becsült értékemmel, sírni való eredményre jutott. És ahogy a dolog kis szívét facsarta, a következtetés rám nézve egyre rosszabbul ütött ki. Drágállt a drága! Kezdte tiltani, hogy némelyik darabba betegyenek, kezdtem nagybácsiból idegenné válni, lassan indulhattam volna Sidcupba a papírjaimért. (El tudott volna ez a társulat egy erős Pintert jó színvonalon játszani? Azt hiszem, nem, mivel intellektuális téren alig volt tréningben, mindig is gyengélkedett a gárda.)

És még egy jelenség, amely a színház nevű társulásnak mindenkor bead. Márta olyasféle empatikus vezető volt, aki mélyen megértette az elutasítottak keserveit. Ebből kifolyólag alig-alig használta a roppant kifejező „nem” szócskát. Érezte, hogy bömbölve kéne nemet mondania, rendre mégis azt mondta: igen. Vagy valami

hasonló. Ilyenkor borzasztó hamar át tudta lelkesíteni magát, hogy semmi vész, a dolog majd csak jóra fordul! De nem tette. Határozatlan ígéretek tekeregtek a Ház folyosóin, és a nagy számok törvénye alapján néhányuk mindig célját érte. Igazgatónk tudatában volt fogyatéknak, segítők után nézett. Ámde ilyen segítők, akit általában „művészeti vezetőként” tisztelünk, nem sok terem a magyar rónaságon. Aki pedig már vezető, az inkább maga vezetgetne, ha már... ugye..., és két vezető hamarosan egy sem, ez a színházi matematika, másutt is, de különösen mifelénk. Akiben Márta művészeti vezető gyanított, az nem tartott ki mellette. Maszlobojcsikov és Alföldi jelentős mozgást hoztak a társulat életébe, más vendégek is, de mindnyájuknak megvolt a sorsa, vitte őket tovább. Vidnyánszky jó művészeti vezetőnek ígérkezett, *Roberto Zucco*-előadása is alkalmas lett volna kezdeménynek, akár egy jelentősebb színházi műhely alapjának, amely köré színházi profil rajzolódik, de más elképzelései voltak szakmai jövőjéről, és azokat követte. (Maszlobojcsikovval, aki három nagy sikerű előadást jegyzett, egy repülőjegy miatt szakított a kétségkívül erős gazdasági vezetés.) Szakmailag talán számba jöhetett volna a legutóbbi művészeti vezető (Szikora), de ő elsősorban tulajdon művészi problémáival babrál, nem sokat törődik a társulat állapotával, és csekély a közszerepet, amely munkáját segítené.

És betévedtek, dolgoztak az Új Színházban olyan kvalitású emberek is, akik számára Székely idejében tiltott zóna volt a Paulay Ede utca. Állandó ötletelés folyt, és koncepció nyomát a műsortervben felfedezni soha nem lehetett. A színház két dramaturgja kevert, kavart, így tette magát egyre fontosabbá. A megengedhetőnél sokkal több olyasmi történt a Házban, amit ők főztek ki. Részük volt abban, ha a műsor zavarba ejtően változatos képet mutatott. A gyakori minőségtevesztést pedig úgy hívták: nyitottság. És belefolytak a szereposztásba is – mit „befolytak”? Osztották a szerepet, mint menzás a cukros süteményt. És főként az igazgató asszony kedvét keresték, mivel, hiába, nála volt a kasszakulcs. Aki pedig a dramaturgákat nem szerette, fanciesali pofát vágott, szakmai kételyt árult el működésük iránt, az mehetett legelni, mialatt a békésebbek (és nélkülözhetetlenek) már a frissen osztott színdarabot próbálták. Amely hol remekmű volt, hol közepes dialógus, máskor meg olyan szemét, amelyből Székely még kishajót is utált volna hajtogatni.

Sem lázongás, sem heves szakmai viták, egymásnak feszülő szándékok (mint nagyra törő művészi társulásokban elkerülhetetlen), inkább csöndes kiegyezés, bevált megoldások, botorkálás a kitaposott utakon. Ez volt itt a módi. Vass György, valamint Botos Éva nyolcadszor is eljátszotta lényegében ugyanazt a párt, ugyanazt a figurát, és volt esélyük, hogy még néhányszor hasonlót játszva a Guinness-rekordok könyvébe kerüljenek. És amikor az egyik olvasópróbán Botos azt tapasztalta, hogy ismét pergő nyelvű tűzrólpattantat alakít, órákig csóválta a fejét, mígnem fogta magát, és világgá ment. Vassnak azonban éppen kisfia született, és nem is volt hely családközelben, ahová mehetne. Száraz Dénesnek áldozati szöke figurákból kezdett gyűjteménye kiállni. „Gyere be, te szép, szöke herceg!”-szólitásra esküt tehattunk, hogy belépni ő fog. Ha csak egyetlenegyszer valaki köpcös fekete lépett volna be! No, csak egyszer! Kísérletképpen.

A ragyogó Györgyi Anna sem kérte a felkínált menüt. Szerintem elkésve, ugyancsak lepattant. Az öregedő nagydemű színésznők (Bánsági, Takács) az egész országot bejárták, főként azért, hogy olyan helyeken mérjék meg magukat, ahol a színház még akar valamit azon kívül, hogy megteljen. Elvégre Thália papja, papnője is holtig kész tanulni. Derzsi pókerezik, alkoholi-zál a társalgóban, közben mindent észrevesz. És mint Parti Nagy mondaná, punnyadt szerepeket játszik orrvérzésig. Ez az ember volt Marlowe Doktor Faustusa? De csodás volt. – No persze, csodásat szinte kötelesség csodásan játszani. Ha nincs, amit csodásnak tarthatunk, akkor csoda sincs. És nem volt. Tizenhárom év során alig egyszer-kétszer éreztem, hogy ami színre kerül, az fölleskíti a játszókat. Annak nagyságán ujjonganak és elámulnak (no, nem hosszan tehetik, mert neki kell látniuk, meg kell csinálniuk).

És Gáspár Sándor? Saját szerepkörén csak minden szökőévből használták. A haza tán legjobb bohóca, vérbeli karakterszínész, vicces emberek között egy igazi komikus, általában hősök szerepében volt látható. Repertoárjában hercegek, uralkodók, intellektuális figurák tömege. Megoldotta ő a hasonlókat is, de ezen a ponton hiányzott egy aktor. Hirtling, aki e szerepkört betölthette volna, főként kényelmi okok vagy egyfajta színészi rövidlátás folytán kihagyta a lehetőséget. (Egyszer láttuk volna vérben, verejtékben, darabokra hullva!) Eperjes nagy formátumú művész, de nem használták ki eléggé, és játéktípusa különben is csak fokozta azt a kénytelen sokféleséget, amely a színház arculatát kérdésessé, sőt megfejthetetlenné tette.

A szakmai érdeklődés mindvégig elgondolkodtatóan csekély volt. Nagy ritkán ült csak be valami színházi nagygúyú, hogy előadást nézzen, és ha mégis, nem biztos, hogy viszontláttuk. Nagy ritkán vagy szinte soha nem zörgetett az ajtón nagyobb formátumú komédiás azzal, hogy szívesen kipróbálná magát a társulatban. Első osztályú fiatalok jöttek-mentek a stúdióban. Egyik-másik később visszatért a társulatba. Viszont Bánfalvi Eszter, Mátyássy Bence, Kovács Patrícia (és még annyian, csak megfelelő szakmai szem és bátorság kellett volna) lehetek itt szépek és okosak is, a „nem kell stúdiós” előítélet miatt másutt bizonyítottak és bizonyítanak fényesen.

És még valami: Bubik István korai halála óta soha senki senkiért ki nem állt, nem történhetett olyan méltatlan tévedés, igazságtalanság, hogy bárki csak cérnahanon megnyikkanjon, és szóvá tegye. Nem. A csöppet sem fenyegető langy légkörben is mindenki féltette (és el is nyerte) biztonságát, prémiumait, konzervmondatait, és kedves meglepik is voltak. Bájban fürdött, és olcsó pezsgőt kortyolt lépten-nyomon a társulat (otthonosságot mímelt, nem is nagyon lelkesen, sőt, rosszul, hiteltelenül, de hát mímelésben volt még a legjobb, hisz ez szakmájához tartozott).

Így volt. A többi tengeremély önáltatás.

És magam sem voltam különb. Sűrűn vágtam pofákat, de nem bántam, ha nem olvassák le őket. Végigrezonáltam, amint a Társulat az évek során mind kedveltebb és elégedetlenebb lett.

A sajtó azon részének, amely úgy vette, mintha Márta István „kiütötte” volna Székelyt, volt ebben szerepe. Új Színházról szóló kritikáikban mindig érződött valameny-nyi plusz szigor, amit akár megtorlásnak is tekinthetett

a tárgyilagos szemlélő. A szakma e néhány tagja hosszan büntette Márta Istvánt, és bizony elgondolkodhatunk a büntetés időtartamán és engesztelhetlenségén (magam is, aki megbocsátásban... mint már mondtam).

Nagyjából ilyen helyzetben és hangulatban találta a Házat az újabb pályázás. Éppen amikor két ifjú rendező (Bagó, Hargitai) érkezésében találhattunk némi reményt. Csakhogy ebben a társulatban már annyiszor ébredt és hunyt ki a remény! Sok jó instrukciónak kell még addig lefolynia a Dunán, míg az ilyen rutinos esz-kozeivel egybeforrott csapat formába lendül.

Márta gondosan elkészített pályázatáról azt gondoltam: nyernie kell. Nem így esett. Nem részletezem a történeteket, hiszen e lap minden olvasójának ismerősek. Itt az átadás napja. A színvallásé. Az érintettek gondterheltebbek, mint a Székely-féle váltás idején. Lesz, aki igent mond, ha marasztalják? Bizonyára. Kenyér gondok okozta megfontolások járják. Nincs jogom senkit elítélni. Összevissza van ám itt kötözve minden és mindenki alaposan. De legalább jobb volna az a Csurka-darab! Igen, a Trianonról szóló. Csakhogy káprázatosan rossz. Az egykor képeses drámaíró... De ez nem az elemzés helye. Talán még mindig tud jobbat is.*

Mégsem ez, nem a „majd meglátjuk”, a jövő számít. E téren érdektelen, mit tartogat. Az van, ami már volt, ez már a végeredmény, ami *unter dem Strich* kijött. Ott áll rászáradva, mint a vér. Nem egy lehetséges világlátásról van szó, egyről a sok közül, hanem arról a gyűlöletes, gyilkos világnézetéről, amellyel ő azonosult, amelyet minden mukkanásával képvisel, és amelyet zárt szájjal, hunyt szemmel is már mindenkor jelenteni fog.

Nem jóslatról beszélünk, amit meg kéne várni: beteljesül-e. Mégis mit remél, aki még remél valamit? Elzáródik benne valamiféle csap, és ő szűnik napi rendszerességgel fröcskölni a fajgyűlöletet és kapcsolt kedvenc elméleteit? Kizárt. Aki úgy érez, és furtonfurt nácihoz hasonlóan beszél, az frakkban, klakkban, amilyen jelmezbe csak bújik – náci. Miért is a sanda remény, hogy színházi reflektorok fényében majd valami más lesz?

(Tudom, ezt a főveszélyt mintha kiküszöbölték volna. Én mégis félem: minthogy rendezetileg nem akadályozható, nem terelhető el a leendő létesítmény légtéréből.)

...

Így a vége felé, szavamra, igen, ébren voltam: egy határozott körvonalú köszönés ért. Bizony, bizony: a csendesedő társalgóban valaki felém mondta, nekem mondta: Jó napot, tanár úr! Még némi kis pótlást is belerakott. Több száz elmaradt köszönéssel, mondhatom, felért. Kicsit meghökkentem, és elkésve, a búcsúzások szomorúság bájával viszonztam. (Csak egyszer. Igaz, én nem voltam elmaradásban.)

Márta oroszlánként harcolt igazgatói székéért, jó, tegyük hozzá, társulatáért, tizenhárom évi munkájáért. Mindent megmozgatott, de még ha sikerrel járt volna is, színházát nem kaphatta vissza. Az a színház nem folytatható. Az Új Színháznak vége. A kontúrtalesz intézménynek végre kontúrokra volna szüksége. Persze nem mindegy, mifélékre. Most már egy valóban új Új Színházat kéne kitalálni, létrehozni, de ez még a jövő csörömpölő, kivehetetlen lármája. Seholy semmi zene.

Az írás 2012. január végén készült. (A Szerk.)

Koltai Tamás

Átlagszínház

Székely János *Caligula helytartója* című színművében a római impérium helyi képviselője, P. Petronius darabhosszig tartó argumentálás után megérti, hogy nem lehet a templomba bevinni olyan jelképet, amely idegen annak szellemétől, mert ha beviszik, az már nem lesz ugyanaz a templom. A színház nem templom – bár épp azok köreiből tartják előszeretettel „a művészet templomának”, akik a humániumtól idegen szellemet erőszakoltak be a Paulay Ede utcai épületbe –, az viszont igaz, hogy Dörner beköltözése után az Új Színház már nem ugyanaz a színház, és a *theatron* két évezredes fogalma vagy inkább eszménye értelmében nem is színház többé.

A magyar politikai impérium fővárosi helytartója, aki – önként vagy parancsra – beerőszakolta az Új Színházba az emberellenes ideológiák kreatúráit, több hónapos, személyre szóló argumentálás után sem értette meg,

amit Petronius a rá mért drámai idő elteltével megértett. Belőle nem lesz drámai hős, és hogy mi lesz, arról majd a politika dönt.

Amikor lezárul az Új Színház története, nem árt fölidézni e történet két momentumát, a kezdeteket és a mindaddig egyetlen vezetőségváltást. Az indulásra rányomta a bélyegét, hogy egy olyan, gyerekszínháznak elkönyvelt színházat kívánt a (viszonylagos) szakmai konszenzus a legkiválóbb szakemberek egyikének, Székely Gábornak juttatni, amely akkor már nem volt gyerekszínház, hanem művészsínház volt (és fiatal nézőknek is játszott). A kinevezés előnyéről Babarczy Lászlóval együtt 1993. december 6-án nekem kellett meggyőzőm az akkoriban igen erős fővárosi liberális frakciót, három nap múlva pedig már egyedül kellett elmennem a közgyűlésbe, hogy válaszoljak a képviselők kérdéseire, mielőtt szavaznának. Kérdeztek, válaszoltam, megsza-